

NÉGY ÉVTIZEDNYI HANGOS CSÖND: SÁNTA FERENC ÍRÓI ELHALLGATÁSA

FEKETE SÁNDOR

Sánta Ferenc 1954-ben jelentkezett első írásával, aztán publikált kétkötetnyi elbeszélést, három regényt, egyiknek a drámaváltozatát, néhány publicisztikai írást, adott interjúkat, de mindezt a hatvanas évek végéig terjedően. Teltek-múltak az évek, de a válogatott novelláskötet (*Isten a szekéren*) kiadása, 1970 után nem jelent meg új műve az írónak, pedig nyilatkozatai szerint több regényen is dolgozott. Néhány műrészlet napvilágot látott a *Népszava* kulturális mellékletében a hetvenes évek első felében, aztán ez is abbamaradt. Egyfelvonásos drámát írt, s Vasy Géza szerint¹ három regény is formálódott.² Nagy valószínűséggel ezek közül kettőből közölt legalább egy-egy részletet az újság. Az egyik – s erre néhány nyilatkozat is utalt – a korabeli értelmiség világát tervezte bemutatni, de a két rövid részlet alapján nehéz ítéletet alkotni.

A másik, *Szürke kő* című munkából több részlet jelent meg, s 2002-ben Vasy Géza megpróbálta rekonstruálni e töredékek alapján a regényt.³ Egy Isten háta mögötti, magas hegyek övezte faluban játszódik a mű,⁴ amelyben idilli béke uralkodik, boldog emberek élnek benne ősi törvényeik szerint a hatalmas, szürke kőszikla alatt. Tudják, hogy messze a nagyvilágban másfajta az élet, s ezért örülnek is elzártáguknak. Azonban a megjelent részletek alapján is érezhető valamiféle, még megnevezetlen feszültség. Mintha tragédia készülődne.

Miután Vasy írása megjelent, felhívta Sánta, s elmesélte, hogy mi lett volna a regény befejezése. „Egy nap fegyveresek kísérték a falun át rabokat, nyilvánvalóan azzal a céllal, hogy majd elítéljék, kivégezzék őket. A kísérők kevesen voltak, a falusiak kiszabadíthatták volna a foglyokat. De nem tették, abból a megfontolásból, hogy nincs közük a dologhoz, nincs felelősségük, nem célszerű beavatkozniuk. Ám elérte őket az isteni büntetés: hatalmas robajjal lezuhant a sziklareneteg, s maga alá temette az egész falut, minden lakosával együtt.”⁵

¹ Vasy Géza szóbeli közlése alapján. (2010. február 2.)

² Sőt, talán egy negyedik is, legalábbis Sánta tervezte a megírását: „Idő érkezével régi tervemet, hogy írok a kollégiumban eltöltött időkről, meg is fogom valósítani. Azt hiszem, az utolsó író vagyok, aki író lett, és úgy járt a kollégiumba, hogy az még a régi kollégium volt.” PIM, 634/2.

³ VASY 2008, 13–14.

⁴ „[...] századfordulón, moszlim világban, Perzsiában játszódik...” (Sánta Ferenc) PIM, 548/1.

⁵ VASY 2008, 14.

A harmadik regényből nem jelent meg semmilyen részlet, de az író egy alig ismert interjújában⁶ részletesebben szól a késznek nyilvánított, megjelenés előtt álló regényről,⁷ még 1973-ban. Ebben a 19. század elejére vezetve a Medúza-tutaj történetet dolgozta fel:⁸ a hajótöröttek körében a tutajon miként szerveződik meg a mikrotársadalom hatalmi rendszere, miként szembesül emberség és embertelenség, ki tud életben maradni, és miért.⁹

A drámának is megjelent két részlete 1973-ban a *Népszavában*.¹⁰ Petőfi Sándor a hőse, Mezőberényben, mielőtt elindulna Segesvárra. Az írótól lehet tudni, hogy Németh László *Petőfi Mezőberényben* (1954) című drámájának szemléletével vitatkozott Sánta.¹¹ Németh László szerint Petőfit felesége, környezete szinte kényszerítette arra, hogy visszainduljon Bem seregébe. Sánta Ferencnek viszont az volt a véleménye, hogy a költő, a zseni pontosan tudta, hogy mit kell tennie.¹² A belső parancsot nem külső erők diktálták. „S aztán azt mondta, hogy nem szeretné megbántani a nagybeteg Németh Lászlót, azért nem publikálja a drámát. Németh László 1975 márciusában meghalt, később tehát már nem volt ilyen akadály.”¹³

Látható, hogy mindegyik eltervezett mű gondolati alapanyaga szervesen kapcsolódik Sánta Ferenc addigi életművéhez. Az értelmiségi regény mintegy a *Hűsz óra* folytatása lehetett volna, a *Szürke kő Az ötödik pecsété*, a Medúza-parabola pedig *Az árulóé*. Mint a megjelent regényekben, ezekben is történetfilozófia és etika fonódha-

⁶ PIM, 634/2.

⁷ A címe: *Tutaj*. Lásd PIM, 634/2.

Vö. „Hadd említsem csak a *Szürke kő* című regényemet és a *Tutajt* – ez utóbbit mindenképpen be fogom fejezni.” SZAKOLCZAY 2008, 40.

⁸ 1816. június 2-án a *Medúza* nevű francia hajó zátonyra futott Afrika nyugati partjainál. A kapitány tisztjeivel, a hajó teljes élelmiszer- és ivóvízkészletével a mentőcsónakba szállt, a legénységet és a hajó utasait egy hevenyében ácsolt tutajra telepítette, és sorsára hagyta. A tutaj száznegyvenkilenc emberrel, árbóc, vitorla nélkül hanyódott a tengeren. A tizenkettedik napon az *Argus* hajó személyzete megtalálta a hajótörötteket, de már csak tizenötön voltak életben, a többiek elnyelte a tenger, megölték, felfalták a társaik. Vö. EMPTAZ 2008.

⁹ Sánta Ferenc szavaival: „Művem megtörtént eseményhez kapcsolódik: a XIX. század elején Afrika partjaitól nem messze elsüllyedt egy hajó. A módosak, a gazdagok elmenekültek egy csónakon, velük mentek a tisztok, sőt a kapitány is. A szegények magukra maradtak egy lelkiismeretes tiszttel, aki azonban véletlenül a tengerbe ejtette az iránytűt. Az élni akarás mégis győzött: a száznegyvenhét ember tutajt ácsolt, s kevés kétszer-süllyettel, vízzel és borral elindult az ismeretlenbe. Két hét múlva már csak tizennégyen éltek. Engem az foglalkoztatott, hogy vajon kik maradhattak meg: az élelmesek, az okosok, az életrevalók, a szerények, az agresszívek, a visszahúzódók? Én már művemben feleltem, egy év múlva, a következő könyvhétre jelenik meg a regény, most várom az önök válaszait.” PIM, 634/2.

¹⁰ Ezek közül az egyikre Vasy Géza is utal. Vö. VASY 2008, 14.

¹¹ Az is kiderül a beszélgetésből, hogy az *Éjszakához* hasonlóan ez is vitadráma volt. PIM, 634/2.

¹² „Egy nép elbújhat a nehéz időkben, de a prófétái nem.” (Sánta Ferenc) Uo.

¹³ VASY 2008, 14.

tott volna egybe. A dráma pedig határozottabb kifejtése lehetett annak az elképzelésnek, amely Sánta műveiben és nyilatkozataiban az írószerepről kiolvasható: az író pártoktól független igazságra törekvéséről, egyfajta bírói magatartásról.

Az évtizedek, amelyek Sánta nevezetes műveinek megírása óta eltelték, azoknak kedveztek, akik saját életük emléktömbjeinek felbontásával és értelmezésével vágták ki magukat a veszteglés csendjéből. Sánta nem élt e lehetőséggel. Zelei Miklós szerint „a Kádár-korszak cenzúrájának csúcsteljesítménye az lett volna, ha Sánta Ferencet rákényszeríti: írjon”.¹⁴

Szépirodalmi műve legutoljára 1968-ban jelent meg, *Az áruló* drámaváltozata, az *Éjszaka*, s lényegében ez is évekkorábban készen volt már. Jómagam sokáig úgy gondoltam, hogy a hallgatásra magyarázatot majd az újabb könyvek fognak adni. Nem így történt, s még a töredékes írások sem válnak soha olvashatóvá, mert hiteles közlés szerint az író megsemmisítette azokat. Egy korábbi, 1990 nyarán készített interjúból ugyanis kiderül, hogy mi történt: „Sok mindent írtam, de olyan keserűség lappang minden írásban, hogy egyik sem tudta sugallni, például, hogy bízz és bizva bízzál; vagy: hogy mégis fáradozni kell. Ezért jó részüket elégettem. Miklós fiammal acélkosárra való írást vittünk le a Duna-partra, és bedobtam őket a folyóba. Bizony, ezek keserű évek voltak.”¹⁵

„Regényeket írtam, most már egymás után hatot, ebből három jelent meg. [...] Biztos vagyok benne, hogy a módszer, ami szerint az írásaimat publikálom, nem rossz. Mielőtt a három regényemet, ami megjelent, megírtam, illetve publikáltam volna, odaadtam, vagy leadtam volna, ahogyan mondani szokták, előtte nem publikáltam három évig semmit. Aztán egy napon, egyszer egy hétfői napon mind a három regényt elvittem és leadtam a kiadónak. Ez azt jelentette, hogy volt közte olyan, ami majd' három éve kész volt már. Most is így vagyok.”¹⁶

Csák Gyula: „Nyolc remekmű van a fiókban, de még nem érett meg az idő rájuk.”¹⁷

Egy 1986-os interjúrészlet: „Nekem jövőre, hosszú idő után megjelenik az első regényem, és követni fogja még egy-kettő.”¹⁸ Mégsem született új regény, hiába az ígéret.

Sánta megfogalmazása szerint: „Hallgatásom nem oppozíció, sem önmagammal, sem pedig az engem körülvevő világgal szemben.”¹⁹ „Ez nem hallgatás, hanem csönd. A hallgatás oppozíciót tételez föl, énbennem pedig oppozíció – a körülvevő világgal szemben – nem volt. Viszont voltak olyan dolgok, amelyekre sem magamnak, és következésképp az olvasónak sem tudtam volna választ adni.”²⁰

1990-ben újra a remény hangján szólt Sánta, azonban ez a terve sem vált valóra: „Most már úgy érzem magam, ahogy a nemzetem: felemelkedőben vagyok, hála

¹⁴ ZELEI 2002, 12.

¹⁵ SZAKOLCZAY 2008, 40.

¹⁶ PIM, 548/1.

¹⁷ PIM, 772.

¹⁸ SÁNTA 1993, 73.

¹⁹ PIM, 772.

²⁰ SÁNTA 1993, 66.

Istennek. Elérkezett az idő, amikor olyan perspektívával tud visszatekinteni az író az elmúlt esztendőkre, amely lehetővé teszi, hogy az igazságosság jegyében az igazságot képes legyen megközelíteni. Ezen dolgozom most, és azt hiszem, erőm is lesz befejezni.”²¹ „Egy következő alkalommal talán beszélhetünk róla. Örölnék annak, ha ez akkor történne meg, amikor már egy új könyvről beszélhetek.”²²

Külön tanulmányt, hosszabb kifejtést érdemelne Sánta Ferenc (irodalom)politikai szerepvállalása,²³ kezdve a Petőfi Körben betöltött szerepével,²⁴ folytatva az Írószövetségben elhangzott felszólalásaival,²⁵ vagy a lakiteleki találkozón előadott beszédével.²⁶ Kijelenthető, hogy Sántát mindvégig figyelte a hatalom, közéleti-társadalmi-politikai állásfoglalásai jelentős visszhangra találtak.²⁷ „A kommunista oktatók és hallgatók egybe eső véleménye, hogy a KISZ nem tölti be szerepét az egyetemen. A KISZ vezetők munkastílusát bürokratikusnak minősítik. Egyöntetűen hiányolják a szervezett és színes KISZ-életet. Erős a rendezvény-szellem. Pl. Sántha Ferenc az egyik találkozón arról beszélt: »ahhoz, hogy valaki helyesen lásson és jól ítéljen, meg kell őriznie függetlenségét a párttól«. A szocialista realizmust elvető megjegyzése nagy tapsot kapott.”²⁸

Alkotáslélektani rejtély, hogy Sánta Ferenc miért burkolózott hallgatásba, s miért hallgatott akkor is, amikor a rendszerváltozással a szabadon szólás lehetősége újra megnyílt. „Sánta 27 éves, amikor első novellája megjelenik; a nálánál egy évvel fiatalabb Juhász Ferenc fél tucat kötetrel és Kossuth-díjjal a háta mögött, viták pergőtűzében, éppen ekkor jelenteti meg már második alkotói pályaszakasza főművét, igazi költői kibontakozásának korszakos dokumentumát, *A tékozló országot*. Sánta pályakezdésének késése (ha persze egyáltalán használható ez a fogalom) – a lírai költészet terén – életkoruk szerint szintén a Nagy Lászlóék nemzedékéhez sorolható, ám szín-

²¹ SZAKOLCZAY 2008, 40.

²² SZAKOLCZAY 2008, 53.

²³ Közéleti megnyilvánulásainak válogatását nyújtja *A szabadság küszöbén* című kötet. Vö. SÁNTA 1993.

²⁴ Vö. SZAKOLCZAY 2008, 45–51.

²⁵ Erről részletesen: VASY 2009, 72–79.

²⁶ SÁNTA 1993, 80–86.

²⁷ Erősen kritizálja például – szocialista nézőpontból – közéleti megnyilvánulásait Pándi Pál: „Sánta Ferenc nyilatkozatai és cikkei nagy vitafelületet kínálnak a marxista kritikusok, teoretikusok számára. A regényből készült drámával, *Az árulóból lett Éjszakával* kapcsolatban is. Úgy gondolom, Sánta sokkal jobban ír regényt, mint nyilatkozatot; sokkal meggyőzőbben formálja meg szépíróként a történeteinek figuráit, mint teoretikusként az elméleteit. Túlzás nélkül állíthatjuk: Sánta mint regényíró, élő irodalmunk legjobbjai közé tartozik, élelátó nyugtalansága a szocialista irodalom néhány maradandó értékét vajútdta immár a világra. Mint elméletbirtokos, Sánta nem tartozik korunk legjobbjai közé.” PÁNDI 1972, 659.

²⁸ Az MSZMP Budapesti Bizottsága Propaganda és Művelődési Osztály jelentése az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Pártbizottságának munkájáról, az egyetemen folyó nevelőmunka néhány problémájáról, 1966. január 14., Budapest Főváros Levéltára XXXV.1.a.4. (= MSZMP Budapesti Végrehajtó Bizottságának ülései) 1966. 216. ő. e. 36.

te évtizeddel később induló-érő – Váci Mihályéhoz és Garai Gáboréhoz hasonlítható inkább. Simon István és Nagy László, Kormos István és Váci Mihály meghalt, a prózaíró társak közül is sokan nagyon korán elmentek, Sánta pedig hallgat. Micsoda sors verte, veri ezt a nemzedéket? Előttünk áll Sarkadi és mások mementója. Hol az ok, a magyarázat és a tanulság? Ahogyan Sánta a *Húsz órában* kérdez: »Micsoda világ ez?«²⁹ „Hallgatásom nem oppozíció, sem önmagammal, sem pedig az engem körülvevő világgal szemben. [...] Egy-egy életmű értékét nem róffel mérik.»³⁰ – nyilatkozta 1977 októberében.³¹

Sánta Ferenc írói szemléletét alapvetően meghatározta,³² hogy számára az esztétikai érték és a társadalmi elkötelezettség együttes jelenléte a legfontosabb. Saját bevallása szerint művészetének fő kérdései az emberi méltóság, az emberi szabadság, valamint a magyar nemzet sorsa. „16-17 éves koromra elolvastam a világirodalom általános műveltséghez tartozó részét.»³³ Az író legyen empatikus, lelkiismeret-vizsgáló, legyen része a nemzetnek! Véleménye szerint a szocialista realizmus nem esztétikai, hanem politikai kategória, s az olyan műveket jellemzi, amelyek a szocializmus ügyét szolgálják. „Realista író vagyok.” – vallja. Tartós, igazi, nagy művészetet csak a realizmus látásmódjával lehet alkotni.³⁴

Sánta szerint az író nem tehet engedményt azért, hogy többen megértsék. Törekednie kell a közérthetőségre, de ez a törekvés nem mehet a színvonal rovására. Egy-egy megteremtett figurának hihetetlenül nagy ereje van. A „rossz” író úgy ír, mint aki önmagával sakkozik, de ennek nincs értelme, ez a sematikus irodalom. A „rossz” író becstelenségre, tudja, hogy ki mit mondhat, mi fér bele az egyes szereplők karakterébe.

²⁹ JUHÁSZ 1987, 93.

³⁰ PIM, 772.

³¹ Vö. „Szelektálni kell, nem szabad könnyűnek lenni. Nem szabad csak úgy, a mennyiség miatt írni.” PIM, 531/2.

³² Az írói szemlélet kialakulásában jelentős szerepe volt édesapjának, aki a népmesék világát teremtette meg gyermekkorában Sánta számára. Vö. „Nagyon szerettem a meséket. A gazdag, színes parasztnyelv mérhetetlen kincstára tárult föl előttem.” PIM, 531/1.

„A gyermekkorom úgy telt el, hogy apám mesélt. [...] Íróságom gyökere voltaképpen oda nyúlik vissza, az ő meséibe. Ő tanított meg a szó becsületére, de tőle tanultam az emberábrázolás alapjait is. Érdemes lett volna magnóra vagy filmre venni, ahogyan mesél. Nemcsak elmondta, hanem el is játszotta, megjelenítette a történetet. S nemcsak népmesét, népballadát mondott, hanem a világháborúsi emlékeit, hányatott gyermekkorának emlékezetes eseményeit is elmesélte. Amit tőle hallottam, úgy felszívódott bennem, akárha velem történt volna meg. Első novelláim java részének az apám a hőse...” VATI PAPP 1977, 276.

Saját bevallása szerint a következő szerzők voltak döntő hatással világgépe fejlődésére: Dosztojevszkij, Turgenyev, Tolsztoj, Platón, Epiktétosz, Epikurosz, Montaigne, Pascal, Erasmus, Voltaire, Rousseau. Vö. SÁNTA 1993, 39–47.

³³ PIM, 772.

³⁴ Szóbeli közléseiben gyakran megjelenik az a gondolat, hogy a költészettel nem lehet betörni a világirodalomba. Ezért kiemelten fontos lenne a magyar irodalomban a próza szerepe, s ezért kellene a közízlést is ebbe a műfaji irányba terelni. Vö. PIM, 531/1.

Az „okos” író ezzel szemben vitába szállhat saját hőseivel, hiszen „útközben” megváltozhatnak a karakterek, s kimondhatnak olyan dolgokat is, amelyeket az író eredetileg nem akart.³⁵

Erdélyi származása szintén gyakran megjelenik írói világvképét taglaló nyilatkozataiban. A vérrre menő küzdelem a fennmaradásért fegyelemre nevelte a közösség tagjait, kialakította bennük a felelősségérzetet, a másokért legyünk, „másokat szolgáljunk” elvet.³⁶ A közösségért való tenni akarásnak az íróknál is érvényesülnie kell, kötelességük a tisztesség és a szolgálat, hiszen az írók „politikus-pótlók” a magyarság szemében. Sánta értékrendje szerint a magyar nyelv megőrzése a legfontosabb. „Pázmány, Károli, Arany és Ady – ők tették a legtöbbet a magyar nyelvért.”³⁷

A népi-urbánus vitát nem tartja szerencsésnek, kifejti, hogy ez egy módszeresen csinált, módszeresen szított, provokált ellentét, amelynek célja az irodalmi egység megbontása. Az irodalmi élet alsó szintjén, „a szuterénben” jelenik meg, hiszen a legnagyobbak között soha nem volt valós szembenállás.

Sánta a *20 óras riport* kapcsán egy interjúban konkrétan kifejti a népi írói hagyománnyal kapcsolatos kiindulópontját:³⁸ „a *20 óras riport* valóban ballada, prózában írt ballada és kisregény egyben. Modern kifejezésmódot kerestem a népköltészet hagyományának folytatásához is. A népi írók prózájának kitaposott útját sem akartam járni, ezt epigonizmusnak éreztem volna.”³⁹ A népi irodalom klasszikus, ’30-as, ’40-es évekbeli prózateljesítményei és az 1945 utáni, vagy különösen 1956 utáni, legfeljebb posztnépinek tekinthető epikai művek között Szilágyi Márton szerint jelentős eltérés van.⁴⁰

A népi irodalom szociografikus alapállású művei tökéletes ötvözetét adták a szegénység tartalmi bemutatásának és az ehhez elengedhetetlenül szükséges, adekvát nyelvviségnek. Szilágyi kritikája szerint Sánta csak ez utóbbit valósította meg maradéktalanul, míg a jelen idejű szegénység nem, csupán egy historizált, múltba utalt nyomor jelenik meg.⁴¹ „A Húsz óra tehát – amennyiben történeti értelemben reprezentatívnek tekinthető a 60-as évek magyar irodalmára – jól mutatja a népi írói tradíció átértelmezhetőségének eredendő korlátait is: a világszemlélet és nyelvviség gyökeréig leható újragondolás nélkül csak egy érdekességét rohamosan elvesztő epigonizmus születhetett a 30-as, 40-es években még poétikai dinamizmust hordozó írói alapállásból. Sánta regénye – minden részértéke ellenére – erre a jelenségre példa: a műesztétikai közlésképeségének rohamos csökkenése aligha véletlen.”⁴²

³⁵ Vö. PIM, 531/2.

³⁶ „Apja egy 14 gyermekes székely parasztnak volt a fia. A faluban, Sepsibikkszádon, ők voltak a legszegényebbek.” VATI PAPP 1977, 275.

³⁷ PIM, 531/1.

³⁸ Fontos életrajzi adalék az a tény, hogy Sántát Szabó Pál indította el az írói pályán, s ezzel a népi írói hagyomány nagy ígéreteként tartották sokan számon.

³⁹ Idézi VASY 1975, 143.

⁴⁰ Vö. SZILÁGYI 2005, 219.

⁴¹ A két időszak közötti különbségek bemutatására lásd. BORBÁNDI 1989, 465–191.

⁴² SZILÁGYI 2005, 222.

Sánta szocializmusfelfogását számos helyen bemutatja, kritikai magatartása a meghatározó, amikor az elmélet-gyakorlat kettőssége jelenik meg az ideológia kapcsán: „A szocializmus egyike az emberiség legfigyelemreméltóbb kísérletének arra, hogy igazságos emberi együttélést teremtsünk. De soha eszmény és gyakorlat nem mutatott olyan nagymértékű ellentmondást, mint amilyen azokban az országokban tapasztalható, amelyekben ennek színtere fellelhető.”⁴³ A szocializmus szinte valamennyi helyen összekapcsolódik a karrieristák és a fanatizmus problémájával. A fanatizmus Sánta szerint „a legveszélyesebb emberi butaság, amelybe belepusztulhat az emberiség”; „minden eszme legnagyobb ellensége”; „rendkívül elítélendő dolog”; „ez ellen tenni kell, amit lehet”; „a fanatikusok gőzös emberek”.⁴⁴ Fontosnak tartom azt a megjegyzését is, mely szerint a politikai hovatartozás nem lehet kritérium egy-egy író életművének megítélésekor,⁴⁵ hiszen nem minden esetben áll az aktuális politikai szélirány, a mindenkori „haladás” pártján a legjobb író.⁴⁶ Lukács György véleményével vitatkozva kifejti, hogy bátran meg kell keresni az örök emberi dolgokat, s azokat össze kell vetni a jelennel, ez azonban nemcsak a szocializmus világára kell, hogy vonatkozzon, hanem mindenre.⁴⁷

Ehhez a kérdéskörhöz kapcsolható az „írói válság” egyik lehetséges összetevője is: a mindenre kiterjesztett írói vizsgálat olyan témákat is szükségszerűen érint – pl.: hatalom, erkölcs, haladás, forradalom –, amelyek túlmutatnak a lehetséges optimista forgatókönyveken. „A szocializmus végletes torzulásai, 1956 forradalma és annak leverése izgató kérdéssé tették a hatalom természetrajzának vizsgálatát, hatalom és erkölcs viszonyának tisztázását. Világtörténelmi összefüggésekbe helyeződött a kérdés: van-e haladás az emberiség történelmében, van-e értelmük a forradalmaknak? A meditáció mélypontján Sánta Ferenc válságos írói-gondolkodói helyzetében felerősödött és vezérlővé vált a kegyetlen világ motívuma. Ebben a világban az ember helytállásának a lehetősége sokkal korlátozottabb, s a kegyetlenség legtöbbször elpusztítja az elemi emberi értékeket is. A hatalomnak védtelenül kiszolgáltatott ember többnyire csak beletörődhet sorsába, küzdelme – még a családjáért való is – eredménytelenné, így értelmetlenné válik.”⁴⁸

Sánta Ferenc regényeit sem a korabeli, sem az újabb kritika nem tekintette trilógiának – eltérő témájuk, különböző szerkesztési technikájuk és egymástól meglehetősen távoli történelmi jelen idejük miatt ezt egyáltalán nem tartom meglepőnek. Mégis, tanulmányom elkészítése folyamán számos olyan területet találtam, amelyek mozaikokként egészítik ki egymást a három regényben, s bízom benne, hogy ezeket a későbbi kutatásaim során sikerül megfelelően bemutatnom. *Az ötödik pe-*

⁴³ SÁNTA 1993, 84–85.

⁴⁴ A fanatikusok megszemélyesítésére két visszatérő elemet találtam Sánta megszólalásaiban: a francia forradalom pusztítói, a belső fanatikusok, azaz a jakobinusok; valamint konkrét személyként Che Guevarát. Vö. PIM, 548/1; 634/2.

⁴⁵ PIM, 548/1.

⁴⁶ Vö. PIM, 531/2.

⁴⁷ Vö. PIM, 548/1.

⁴⁸ VASY 1998, 15.

csét, a *Húsz óra* és *Az áruló* triptichonként is felfogható, s e triptichonnal Sánta az életforma-epika elmúlását tanúsítja, mivel – a regényeiből áradó üzenete szerint – megnehezült az epikus dolga.

Véleményem szerint nyilvánvaló, milyen szerves egységet képez Sánta e három műve. A megtalált, a megkeresett és az eltüntetett történet: a történelem három megközelítésben.⁴⁹ S ez a felismerés fontos az író pályája szempontjából, még inkább esztétikai vonatkozásban, de leginkább az egyetemes emberi tanulságok okán.

Az utókor által számos alkalommal felvetett kérdés – miért hallgatott el Sánta Ferenc? – e tanulmányban is releváns. Egyértelmű választ nem tudok megfogalmazni,⁵⁰ azonban nagy valószínűséggel szerepet játszhatott ebben az önisméltés terhétől való kényszer, az új mű fogadtatásától való félelem, valamint a szocializmusból a kapitalizmusba tartó magyar társadalom sok-sok problémája, s az átmenet visszasságai. Teljes mértékben azonosulni tudok N. Pál József szavaival:⁵¹ „Az ilyen alkotó akkor is »ír«, amikor nem, ezért műve s annak tanulsága (nemkülönben az általa képviselt következetes művészi magatartás!), csöndesen jelenvaló, mindannyiunkat érintő, felszólító módú figyelmeztetés.”⁵²

Bibliográfia

BORBÁNDI 1989

BORBÁNDI Gyula: *A magyar népi mozgalom. A harmadik reformnemzedék.* Budapest, Püski, 1989.

EMPTAZ 2008

Érik EMPTAZ: *A Medúza átka.* Budapest, Európa, 2008.

FEKETE J. 2007

FEKETE J. József: Aki a csöndet választotta. Sánta Ferenc 80 éves. *Forrás* 39/9. 2007, 44–64.

JUHÁSZ 1987

JUHÁSZ Béla: A hallgató író jelenléte. Sánta Ferenc 60 éves. *Alföld* 37/9. 1987, 92–96.

⁴⁹ Vö. OLASZ 2003.

⁵⁰ Ezzel kapcsolatban például idézhető Fekete J. József véleménye: „Sánta Ferenc a magyarság sorsa feletti keserűségében művészileg képtelen volt párbeszédbe állni a mindenkori jelennel. Ami úgy is értelmezhető, hogy mindent elmondott, amit elmondhatónak tartott, és úgy is, hogy írói szereptudatából fakadó felelőssége és morális helytállása nem tette lehetővé számára a reménytelenség kimondását, minden egyéb pedig hazugság lett volna.” FEKETE J. 2007, 45–46.

⁵¹ N. PÁL 2004, 170.

⁵² Sánta Ferenc utolsó, nyomtatásban megjelent mondata 1991-ből: „Magam a továbbiakban – elhagyva a közszereplés színpadát – szorongva és reménykedve megmaradok ’56-osnak, ahogy mondani szokták, ettől se jobbra, se balra egy lépéssel sem.” SÁNTA 1993, 130.

OLASZ 2003

OLASZ Sándor: A megkeresett és az eltüntetett történet. Sánta Ferenc parabolái. In: OLASZ Sándor: *Mai magyar regények*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2003, 63–70.

N. PÁL 2004

N. PÁL József: Sánta Ferenc jelenléte. In: N. PÁL József: „*A megtartók jöjjenek...*” Miskolc, Felsőmagyarország Kiadó, 2004, 163–170.

PÁNDI 1972

PÁNDI Pál: Sánta Ferenc: Éjszaka. In: PÁNDI Pál: *Kritikus ponton*. Budapest, Szépirodalmi, 1972, 659–663.

PIM 531/1

Petőfi Irodalmi Múzeum (PIM), 531/1. (1971. október 11.)

PIM 531/2

Petőfi Irodalmi Múzeum (PIM), 531/2. (1971. október 11.)

PIM 548/1

Petőfi Irodalmi Múzeum (PIM), 548/1. (1971. október 29.)

PIM 634/2

Petőfi Irodalmi Múzeum (PIM), 634/2. (1973. május 8.)

PIM 772

Petőfi Irodalmi Múzeum (PIM), 772. (1977. október 27.)

SÁNTA 1993

SÁNTA Ferenc: *A szabadság küszöbén*. Budapest, FSP Literátor DTP Nyomda Kft., 1993.

SZAKOLCZAY 2008

SZAKOLCZAY Lajos: „A legkegyetlenebb napokban ott voltam, ahol a fegyverek ropogtak.” Beszélgetés Sánta Ferencsel. *Hitel* 10. 2008, 40–55.

SZILÁGYI 2005

SZILÁGYI Márton: Egy „hiba” poétikája (Sánta Ferenc: Hús óra). In: „*De mi a népiesség...*” Szerk. SALLAI Éva. Budapest, Természet- és Társadalombarát Fejlődésért Közalapítvány Kölcsey Intézete, 2005, 211–222.

VASY 1975

VASY Géza: *Sánta Ferenc*. Budapest, Akadémiai, 1975.

VASY 1998

VASY Géza: *Az 1945 utáni magyar irodalom alkotói*. Budapest, Korona Nova, 1998.

VASY 2008

VASY Géza: Sánta Ferencről – személyesen. *Somogy* 36/3. 2008, 9–16.

VASY 2009

VASY Géza: Sánta Ferenc és az Írószövetség. *Kortárs* 53/2. 2009, 72–79.

VATI PAPP 1977

VATI PAPP Ferenc: Sánta Ferenc. In: *Írók, képek (Írók, költők gyermek- és ifjúkora)*. Szerk. DR. SZABÓ Ödönné. Budapest, Tankönyvkiadó, 1977, 274–283.

ZELEI 2002

ZELEI Miklós: Mit tesz a policáj? *Napút* 4/8. 2002, 11–12.